

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБВИНУВАЧЕНОМУ ПРАВА НА ЗАХИСТ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

Вангородська Г.І.

(член Київської міської організації Асоціації українських правників)

Анотація. У дослідженні наводиться загальне визначення поняття «права підозрюваного (обвинуваченого), виправданого, засудженого на захист» та його характеристика. Автор вважає, що порушення права на захист завжди означає істотне порушення вимог кримінального процесуального закону і є однією з беззаперечних підстав для скасування вироку та інших рішень у провадженні. Проаналізовано, що належна реалізація принципу права на захист у кримінальному провадженні потребує застосування практики Європейського суду з прав людини.

Автором статті досліджено, що важливою умовою реалізації принципу права на захист є забезпечення основних його гарантій на усіх стадіях кримінального провадження, оскільки, існують випадки, коли підозрюваному, обвинуваченому під час досудового розслідування не було призначено захисника за умови його обов'язкової участі, ставлять під сумнів питання належності та допустимості доказів, на яких ґрунтується обвинувальний акт прокурора.

Annotation. The purpose of this article is to review (research) issues related to the problems of the right to defence of the accused at administration of justice in Ukraine. The research provides a general definition of "right to defence of the suspect (the accused), the acquitted, the sentenced" and its characteristics.

The author believes that the violation of the right of defence always means a substantial violation of the Criminal Procedure Act and is one of the indisputable reason to cancel the verdict and other decisions in the proceedings.

The research states that proper implementation of the principle of the right to defence in criminal proceedings requires application of the European Court of Human Rights.

The author of the article substantiates that an important condition of the realization of the principle of the right to defence is to ensure its basic guarantees at all stages of criminal proceedings, as there are cases where a counsel for the defence has not been appointed to the suspect or the accused during the preliminary investigation, which necessarily has to be. This casts doubt on the questions of identity and admissibility of evidence on which the indictment of the prosecutor is based.

У Конституції України закріплені принципи здійснення судочинства, забезпечення яких повинно супроводжуватися неухильним їх дотриманням. Загальновизнаним принципом міжнародного права є право на захист, який є неодмінною умовою для забезпечення права на справедливий судовий розгляд.

Право підозрюваного (обвинуваченого), виправданого, засудженого на захист – це сукупність наданих йому законом повноважень для спростування підозри або обвинувачення, пом'якшення покарання, а також захисту своїх особистих інтересів[1].

Відповідно до ст. 59 Конституції України кожен має право на правову допомогу та вільний вибір захисника своїх прав, а ст. 63 Конституції України визначає право на захист підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного.

Право на захист включає в себе як право захищатися від підозри та обвинувачення, так і право захищати свої особисті і майнові інтереси[2].

Порушення права на захист завжди означає істотне порушення вимог кримінального процесуального закону і є однією з беззаперечних підстав для скасування вироку та інших рішень у провадженні.

Відповідно до ст. 48 Кримінального процесуального Кодексу України захисник може у будь-який момент бути залученим підозрюваним, обвинуваченим, їх законними представниками, а також іншими особами за проханням чи згодою підозрюваного, обвинуваченого до участі у кримінальному провадженні. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані надати затриманій особі чи особі, яка тримається під вартою, допомогу у встановленні зв'язку із захисником або особами, які можуть запросити захисника, а також надати можливість використати засоби зв'язку для запрошення захисника. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані утримуватися від надання рекомендацій щодо залучення конкретного захисника.

Також право на захист захисника забезпечується, ст. ст. 49, 52 Кримінального процесуального Кодексу України (надалі за текстом – КПК України), які визначають

обов'язкову участь захисника у кримінальному провадженні; ст. 87 КПК України, що забезпечує визнання недопустимими доказів, отриманих внаслідок порушення права особи на захист; ст. 54 КПК України, яка регламентує особливості реалізації права на відмову від захисника; ст. ст. 338, 339 КПК України, що розкривають можливість підготовки до захисту від нового або від додаткового обвинувачення; та п. 4 ч. 2 ст. 412 КПК України, що формулює одну з підстав для скасування судового рішення у зв'язку з відсутністю захисника.

Важливою складовою права особи на захист є забезпечення права на кваліфіковану юридичну допомогу, яке закріплене в Конституції України та в інших законодавчих актах відповідно до міжнародно-правових стандартів. Дане право є фундаментальною цінністю світового співтовариства. Про даний факт свідчать численні міжнародно-правові акти, що стосуються питання забезпечення права на кваліфіковану юридичну допомогу, а саме: ст. 11 Загальної декларації прав людини і громадянина; ч. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права; п.п. с п. 3 ст. 6 Європейської Конвенції про захист прав людини і основних свобод; п. 93 Мінімальних стандартних правил поведінки з в'язнями.

Належна реалізація принципу права на захист у кримінальному провадженні потребує застосування практики Європейського суду з прав людини, згідно з правовими позиціями якого, “право кожного обвинуваченого у вчиненні злочину на ефективний захист, наданий захисником..., є однією з основних ознак справедливого судового розгляду”[3]; а також “право кожної особи, обвинувачуваної у вчиненні кримінального правопорушення, на ефективний захист адвокатом не є абсолютним, воно становить одну з головних підвалин справедливого судового розгляду”[4].

Важливою умовою реалізації принципу права на захист є забезпечення основних його гарантій на усіх стадіях кримінального провадження, оскільки, існують випадки, коли підозрюваному, обвинуваченому під час досудового розслідування не було призначено захисника за умови його обов'язкової участі, ставлять під сумнів питання належності та допустимості доказів, на яких ґрунтується обвинувальний акт прокурора. Така правова позиція виражена Європейським судом з прав людини щодо початкового етапу забезпечення права на захист у кримінальному провадженні, а саме “для здійснення обвинуваченим свого права на захист йому зазвичай повинно бути забезпечено можливість отримати ефективну допомогу захисника із самого початку провадження”[5].

В ході дослідження судової практики, виявлено, що в основному суди дотримуються вимог кримінального процесуального законодавства з вказаного питання та безкомпромісно реагують на випадки порушення принципу права на захист з боку слідчих та прокурорів.

Дуже часто підставою для повернення обвинувального акту стає порушення права обвинуваченого на захист, зокрема, коли останній, не погоджуючись з пред'явленим обвинуваченням, посилався на необхідність участі з його боку захисника, послугами якого він не може скористатися у зв'язку з його тяжким матеріальним становищем. Проте в реєстрах матеріалів досудового розслідування дуже часто відсутні дані щодо призначення захисника, або відмови обвинуваченого від захисника в присутності захисника. Так, наприклад, після першого повернення обвинувального акту, прокурор складає нову редакцію обвинувального акту, в якому виправляє помилки, сформулював нове обвинувачення, яким фактично змінює повідомлення про підозру і повторно направляє обвинувальний акт до суду за власним підписом. Про складення нової редакції обвинувального акту обвинуваченому та потерпілому під розписку не повідомлялося, копію обвинувального акту і реєстру матеріалів обвинуваченому не вручалось, тим самим було порушено вимоги ст. 291 КПК України.

Отже, складення нової редакції обвинувального акту, в якому фактично змінено постанову про підозру, та не вручення його під розписку обвинуваченому є порушенням права на захист. Не забезпечення підозрюваного (обвинуваченого) захисником є порушенням права на його захист, а відсутність в реєстрі матеріалів досудового

розслідування даних щодо призначення захисника, або відмови обвинуваченого від захисника в присутності захисника є порушенням вимог ст. 109 КПК України[6].

Така позиція повністю відповідає рішенням Європейського суду з прав людини, наприклад, наголошується на “важливості стадії розслідування для підготовки кримінального провадження, оскільки докази, отримані під час цієї стадії, визначають рамки, в яких правопорушення, щодо вчинення якого було пред’явлено обвинувачення, буде розглядатись в суді першої інстанції. Таким чином, п. 1 ст. 6 Конвенції вимагає, як правило, щоб доступ до захисника надавався з першого допиту підозрюваного, здійснюваного працівниками органів внутрішніх справ, якщо неможливо продемонструвати з посиланням на конкретні обставини справи, що існують неспростовні підстави для обмеження такого права.

Право на захист буде в принципі непоправно порушено, якщо при засудженні судом використовуватимуться зізнавальні покази, отримані працівниками органів внутрішніх справ під час допиту без участі захисника”[7].

Такої ж позиції притримується і Конституційний суд України у своїй Ухвалі від 31.05.2011 р., № 15-у/2011 “Про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина П. щодо офіційного тлумачення положень ч.1 ст. 148 Кодексу законів про працю України” згідно з якими – *відповідно до положень ч.1 ст. 59 Конституції України кожен має право на правову допомогу, а це як зазначив Конституційний Суд України – гарантована Конституцією України можливість фізичної особи одержати юридичні (правові) послуги (абзац другий п. 4 мотивувальної частини Рішення від 16.10.2000 р. № 13-рп/2000), які здійснюються у формі надання юридичних консультацій та роз’яснень з правових питань; усних чи письмових інформаційних довідок щодо законодавства; складання заяв, скарг, інших документів, що мають юридичну силу; засвідчення копій відповідних документів; здійснення представництва в судах та інших державних органах тощо. Порядок і умови надання правової допомоги в судовому провадженні унормовують відповідні галузеві закони (ст.. 16, 56, 59 Кодексу адміністративного судочинства України, ст.. 44 КПК України, стаття 268 Кодексу України про адміністративні правопорушення, ст. 12, 44 Цивільного процесуального Кодексу України, п. 2 ч. 2 ст. 42, ст.. 55 Закону)* [8].

Дуже часто в обвинувальному акті відсутня правова кваліфікація кримінального правопорушення та формулювання обвинувачення.

Формулювання обвинувачення повинно ґрунтуватися на обставинах, які свідчать про наявність доведених даних про подію (час, місце, спосіб) кримінального правопорушення, форму вини, мотив і мету його вчинення, обставини, які впливають на ступінь його тяжкості.

Отже, порушення права на захист виражається у відсутності в обвинувальному акті формулювання обвинувачення та правової кваліфікації дій особи, що в свою чергу унеможлиблює якісне і в повній мірі здійснення захисту від пред’явленого обвинувачення.

Такої думки у своїх рішеннях притримується Європейський суд з прав людини, а саме: “поняття “обвинувачення” для цілей п. 1 ст. 6 може бути визначене як офіційне доведення до відома особи компетентним органом твердження про вчинення цією особою правопорушення, яке нормою загального характеру визнається осудним і за яке встановлюється відповідальність карного та попереджувального характеру”[9].

Також Європейський суд з прав людини наголосив, що “обвинувачений у вчиненні злочину має бути негайно і детально проінформований про причину обвинувачення, тобто про ті факти матеріальної дійсності, які нібито мали місце і є підставою для висунення обвинувачення; а також про характер обвинувачення, тобто юридичну кваліфікацію згаданих фактів. Хоча ступінь “детальності” інформування обвинуваченого залежить від обставин конкретної справи, однак у будь-якому випадку відомості, надані обвинуваченому, повинні бути достатніми для повного розуміння останнім суті висунутого проти нього обвинувачення, що є необхідним для підготовки адекватного

захисту. У цьому відношенні обсяг та доречність наданої обвинуваченому інформації слід оцінювати крізь призму положення, закріпленого у п. “b” ч. 3 ст. 6 Конвенції. Аналогічно слід оцінювати інформацію про зміни, які мали місце в обвинуваченні, включаючи зміни причини обвинувачення”[10].

Необхідно наголосити, що “Деталі вчинення злочину можуть відігравати вирішальну роль під час розгляду кримінальної справи, оскільки саме з моменту доведення їх до відома підозрюваного він вважається офіційно письмово повідомленим про фактичні та юридичні підстави пред’явленого йому обвинувачення”. А в свою чергу “положення підпункту “a” п. 3 ст. 6 Конвенції необхідно аналізувати у світлі більш загальної норми про право на справедливий судовий розгляд, гарантоване п. 1 цієї статті. У кримінальній справі надання повної, детальної інформації щодо пред’явленого особі обвинувачення та, відповідно, про правову кваліфікацію, яку суд може дати відповідним фактам, є важливою передумовою забезпечення справедливого судового розгляду”[11].

В свою чергу Конституційний Суд України зазначає, що “Правозастосовна діяльність полягає в індивідуалізації правових норм щодо конкретних суб’єктів і випадків, тобто в установленні фактичних обставин справи і підборі правових норм, які відповідають цим обставинам”[12].

Відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 52 КПК України обов’язкова участь захисника забезпечується у кримінальному провадженні щодо осіб, які не володіють мовою, якою ведеться кримінальне провадження, – з моменту встановлення цього факту. Так при розгляді кримінального провадження, учасник якого не володіє чи недостатньо володіє державною мовою, суд повинен враховувати правові позиції Європейського суду з прав людини. Так у своєму рішенні Європейський суд з прав людини зазначив, що *“право на безоплатну допомогу перекладача застосовується не лише до усних виступів на судовому розгляді, а й до документальних матеріалів та досудового провадження. Зокрема, кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, хто не розуміє мову, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, має право на отримання безоплатної допомоги перекладача, що здійснює письмовий і усний переклад усіх тих документів чи заяв у провадженні проти нього, розуміти які йому необхідно або які потрібно оголосити на суді мовою, що там використовується, для того, щоб здійснити своє право на справедливий судовий розгляд”*[13].

Проте в іншому своєму рішенні Європейський суд з прав людини зазначив, що “не можна вважати, що п. 3 (e) ст. 6 Конвенції вимагає письмового перекладу всіх письмових доказів чи офіційних документів, що є у провадженні. Допомога перекладача має бути такою, щоб забезпечити розуміння підсудним справи проти нього і ведення свого захисту, зокрема завдяки тому, що через перекладача він може висувати на розгляд суду свою версію подій”[14]. Європейський суд з прав людини дещо розширив обов’язок компетентних органів у даному питанні, оскільки, в своєму рішенні зазначив, що “з огляду на необхідність забезпечення реальності та ефективності права, гарантованого п. 3 (e) ст. 6 Конвенції, обов’язок компетентних органів не обмежується призначенням перекладача, а у випадку попередження їх за конкретних обставин може також розширюватися, включаючи встановлення певного контролю за належною якістю перекладу”[15].

Враховуючи все вищезазначене, можна зробити висновок, що суди в цілому дотримуються вимог Конституції України, кримінального процесуального законодавства та міжнародних нормативно-правових актів щодо забезпечення права на захист при здійсненні кримінального судочинства. Але все ж таки існують окремі порушення цього принципу. Але, в ході вдосконалення правозастосовної діяльності в питанні забезпечення права на захист буде допомагати проведення спільних заходів (обговорень, семінарів, круглих столів тощо) між представниками судової системи, прокуратури, органів внутрішніх справ, адвокатури та установ безоплатної правової допомоги.

Різні підходи до розуміння та застосування положень Закону України “Про безоплатну правову допомогу” на думку автора потребує офіційного тлумачення його норм Конституційним Судом України.

Отже, ефективне здійснення кримінального правосуддя забезпечується гарантованою реалізацією права на захист, а також надання кваліфікованої правової допомоги кожному, хто її потребує.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / К82 Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — К.: Концерн "Видавничий Дім "Ін Юре", 2003. — 1196 с.
2. Молдован А. В. Забезпечення обвинуваченому права на захист у кримінальному процесі Федеративної Республіки Німеччини та України (порівняльно-правове дослідження). — К, 2004. — 204 с.
3. п. 262 рішення Європейського суду з прав людини від 21 квітня 2011 року у справі "Нечипорук і Йонкало проти України" [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_683
4. п. 89 рішення Європейського суду з прав людини від 13 лютого 2001 року у справі "Кромбах проти Франції" [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO2515.html
5. п. 63 рішення Європейського суду з прав людини від 09 червня 2011 року у справі "Лучанінова проти України", [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/974_788; п. 52 рішення Європейського суду з прав людини від 27 листопада 2008 року у справі "Сальдуз проти Туреччини" [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://eurocourt.info/judgment/salduz-salduz-protiv-turtsii-ot-27-noyabrya-2008-zayavlenie-36391-02>; пункти 90–91 рішення Європейського суду з прав людини від 12 червня 2008 року у справі "Яременко проти України" [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_405.
6. Узагальнення судової практики щодо забезпечення права на захист місцевими судами та апеляційним судом Запорізької області за період 2013 року [Електронний ресурс] — Режим доступу: zpa.court.gov.ua/userfiles/uz_SH.doc
7. п.39 рішення Європейського суду з прав людини від 27.01.2011р. у справі "Бортнік проти України" [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_674
8. Ухвала Конституційного суду України від 31 травня 2011 року №15-у/2011 про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Пономарьова Сергія Сергійовича щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 148 Кодексу законів про працю України [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v015u710-11>
9. п.51 рішення Європейського суду з прав людини від 26.06.2008 року у справі "Ващенко проти України" [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_401
10. п.3 рішення Європейського суду з прав людини від 25.07.2000, у справі "Маттоціа проти Італії" [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/980_004
11. п.34 рішення Європейського суду з прав людини від 09.10.2008 року у справі "Абрамян проти Росії" [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/81b1cba59140111fc2256bf7004f9cd3/1831305b265399fdc225767a00332a64?OpenDocument>
12. Ухвала Конституційного суду України від 05.10.2010, № 61-у/2010 про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина України Кравця Ростислава Юрійовича щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 214 Кримінального процесуального кодексу України [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v054u710-15>
13. п. 48 рішення Європейського суду з прав людини від 28 листопада 1978 року у справі "Лудіке, Белкасем і Коч проти ФРН" [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/lyudike-belkasem-i-koch-protiv-federativnoj-respubliki-germanii-postanovlenie-evropejskogo-suda/>
14. п. 74 рішення Європейського суду з прав людини від 19 грудня 1989 року у справі "Камазінські проти Австрії" [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=372>
15. пункти 33 і 36 рішення Європейського суду з прав людини від 30 травня 1980 по справі "Артіко проти Італії" [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/artiko-protiv-italii-postanovlenie-evropejskogo-suda/>